

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра історії України

Дипломна робота
бакалавра

з теми **«ІДЕОЛОГІЯ ТА ПОЛІТИЧНА ПРАКТИКА
МАХНОВСЬКОГО РУХУ»**

Виконала: студентка 4 курсу
Ist1-B15 групи денної форми навчання
за напрямом підготовки 6.020302 Історія*
Баглай Ольга Романівна

Керівник:
Степанков В. В., старший викладач кафедри
історії України

Рецензент:

Кам'янець-Подільський – 2019 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ ОГЛЯД	6
РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ НЕСТОРА МАХНА.....	15
РОЗДІЛ 3. АНАРХІЗМ Н. МАХНА ЯК ІДЕОЛОГІЧНА ЗАСАДА РУХУ	25
РОЗДІЛ 4. МАХНОВЩИНА: ПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ ДІЯЛЬНОСТІ.....	35
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	52

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлена зростанням інтересу науковців до вивчення широкого кола проблем історії Українських визвольних змагань 1917–1921 рр. Впродовж останніх десятиріч в нашій країні сформувалося нове концептуальне переосмислення цілого ряду історичних проблем. Це відноситься і до гострих, дискусійних проблем історії Української революції, які отримали нове бачення, іншу оцінку. Так, значно розширилася портретна галерея діячів періоду визвольних змагань, зокрема отаманів селянських повстанських загонів. Одним із них був Нестор Іванович Махно. Особистість цього селянського ватажка – складна й неординарна, як і весь рух, – давно привертала до себе увагу, викликаючи в одних просту цікавість, в інших – обурення, страх, ненависть, або ж навпаки – захоплення і подив. Втім, якщо постать Н. Махна, окремі аспекти його діяльності, хоча часто і опосередковано, та все ж згадувалася в історичних дослідженнях українських науковців, то питання політичної практики махновського руху, його ідеології часто оминалося.

Ще одним чинником актуальності досліджуваної проблеми є необхідність врахування нами історичного досвіду попередніх поколінь, оскільки без вивчення ідеології махновського руху неможливо повноцінно зрозуміти український менталітет та менталітет різноетнічного Південного Сходу України зокрема. До того ж, досвід існування суспільного устрою, військової організації махновців може бути використаний і в наш час, коли в Україні по новому форматується політична система, точаться суперечки навколо питань місцевого самоврядування, землекористування, ряду інших назрілих реформ. Саме тому необхідно і далі вивчати політично-військову діяльність Нестора Махна, у тому числі анархізм останнього, як ідеологічну складову руху. Це неможливо без здійснення комплексного історіографічного аналізу праць українських, російських та зарубіжних авторів, присвячених повстанському руху в Україні

1917–1921 рр. під проводом Н.І. Махна. На основі зіставлення й аналізу різних концептуальних положень та висновків стає можливим показ цілісної картини махновського руху.

Хронологічні межі роботи охоплюють період з 1917 по 1921 рр. Нижня хронологічна межа (1917 р.) зумовлена часом формування махновського руху та формування його ідеологічних установок, верхня (1921 р.) – завершенням політичної діяльності Н. Махна в Україні. Інколи ми виходимо за ці межі. Це робиться з метою загальної характеристики руху, ілюстрації впливу дитинства і юності Махна на створення його ідеології.

Географічні межі дослідження – територія Катеринославської, Харківської, Херсонської, Полтавської, частково Таврійської губерній, де відбувалося формування та основна діяльність махновського руху.

Об'єктом дослідження є селянський повстанський рух на Південному Сході України в період Українських визвольних змагань 1917–1921 рр.

Предметом дослідження є ідеологія та політична практика махновщини, що характеризуються крізь призму вивчення українського анархізму.

Метою роботи є дослідження ідеології та політичної практики махновського руху в період Українських визвольних змагань 1917–1921 рр.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступних завдань:

- висвітлити історіографію та сформувати джерельну базу дослідження;
- розглянути процес формування та становлення особистості Н. Махна;
- проаналізувати особливості анархізму Н. Махна як ідеологічної засади махновщини;
- охарактеризувати політичний аспект махновського руху.

Методологічною основою роботи є загальнометодологічні принципи історизму та об'єктивності. Системний метод дозволив відобразити специфіку і особливості махновського руху, пов'язаного безпосередньо з ідеологічними поглядами Нестора Махно. Вивчення конфліктних фактів за принципом їх співвідношення, із застосуванням порівняльного аналізу, з врахуванням схожості, несхожості джерел.

Для з'ясування поставлених мети і завдань, використано такі загально-наукові, спеціально-історичні та міждисциплінарні методи дослідження: конкретно-пошуковий, в основі якого лежить виявлення, відбір, аналіз, актуалізація, класифікація та узагальнення джерел з досліджуваної проблеми; історико-хронологічний, в основі якого вивчення виникнення, формуванні та розвитку діяльності Нестора Махна у хронологічній послідовності.

Практичне значення полягає в тому, що бакалаврська робота в деякій мірі доповнить історію Українських визвольних змагань 1917–1921 рр. Оцінка досліджуваних подій дається з позицій нового бачення махновського руху. Матеріали дослідження становитимуть інтерес для вчителів, студентів, учнів, одним словом для всіх, хто цікавиться історією діяльності Н. Махна.

Робота може використовуватися в ході навчального процесу при викладанні історії України в загальноосвітній школі, в практичній діяльності викладачів чи учителів, при проведенні позакласних занять, розробці спецкурсів, написанні рефератів і дипломних робіт.

Апробація роботи здійснена шляхом підготовки і представлення для обговорення доповіді та повідомлень. Вони обговорювались частково на семінарах, при проведенні уроків в школі в період педагогічної практики. Доповідь на тему: «Ідеологічні засади махновського руху» була виголошена на студентській науковій конференції в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка.

Структура роботи та послідовність викладення матеріалу зумовлені поставленими метою та відповідною логікою дослідження. Бакалаврська робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури. Список використаних джерел та літератури налічує 60 позицій, у тому числі 3 – англійською мовою.

ВИСНОВКИ

У своєму розвитку історіографія махновського руху пройшла кілька етапів, пов'язаних із загальним розвитком історичної науки:

- роботи 1920-х – 1940-х років – дослідження радянських істориків даного періоду вирізняються критичною спрямованістю щодо махновщини і анархізму. Це було пов'язано з політичною обстановкою в країні, консолідацією політичного режиму «диктатури пролетаріату»;
- початок 1970-х – 1980-ті рр. – намітилися нові якісні тенденції, пов'язані, перш за все, з виділенням різних напрямків наукового інтересу.
- З кінця 80-х рр. ХХ ст. махновщина стала предметом особливої уваги вітчизняних істориків.

Вітчизняна історіографія, присвячена історії махновського руху і особистості його лідера, висвітлила багато сторін досліджуваного явища. Однак історіографічний огляд був би неповним без згадки робіт зарубіжних авторів. Первісна закордонна емігрантська література про махновщину має яскраво виражений двоїстий характер – її можна розглядати і як джерело, і як історіографію, оскільки вона писалася самими учасниками подій.

Представники української емігрантської історіографії зосереджували свої зусилля головним чином на вивченні ідеології і політичної практики махновського руху, зокрема, його ставлення до національного питання. З негативних сторін, властивих зарубіжній історіографії, треба відзначити переважно описовий характер досліджень, зосередження на реконструкції фактів на шкоду їх аналізу. Також цим роботам властивий відносний дефіцит джерельної бази, хоча їх авторами і було залучено джерела, недоступні вітчизняним дослідникам.

У другому розділі основний акцент у ньому робиться на становленні особистості Нестора Махна. З самого малечку Нестор проявляв лідерські якості й бажання змінити тогочасне суспільство. Остаточне формування позицій в

дусі анархізму відбулося в Бутирській в'язниці, а після виходу з неї, Нестор став на практиці впроваджувати набуті знання.

У третьому розділі характеризується анархістська течія як основна ідеологічна засада руху. В розділі вказується і про ті нечисельні анархістські формування, що існували перед виходом на «авансцену» махновського анархізму. Відмінною рисою ідейно-політичних поглядів Нестора Махно, які вплинули на процес формування та подальшого розвитку махновського руху, став недогматичний підхід до анархізму, що вилився у виборі методів і засобів для досягнення анархічного ідеалу. Поєднання анархічних методів і методів, які не відповідають класичному анархізму, стало характерною рисою політичної практики Нестора Івановича Махна. Особливе значення надавалося співпраці махновців з організацією «Набат».

Четвертий розділ повністю присвячений політичній діяльності Н. Махна впродовж вказаного періоду. У ньому розкрито процес появи та формування анархістського руху, механізмів його функціонування.

Практичний досвід Нестора Махно, отриманий в роки революції, сприяв подальшому розвитку його ідейно-політичних поглядів. Своєрідне розуміння Н. Махном постулатів анархічного вчення дозволило йому активно включитися в дискусії російських анархістів-емігрантів, які велися в 20–30-х роках ХХ століття. Характерний для анархічного руху того часу ревізіонізм дав Нестору Махно можливість скорегувати теоретичну базу традиційного анархічного вчення з урахуванням його великого практичного досвіду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Анархисты: Документы и материалы, 1883–1935 гг. В 2 т. Т. 1 / Шелохаев В. В. (отв. ред.); сост., автор предисл., введения и комм. В. В. Кривенький. Москва: РОССПЭН, 1998. 703 с.
2. Анархисты: Документы и материалы, 1883–1935 гг. В 2 т. Т. 2 / Шелохаев В. В. (отв. ред.); сост., автор предисл., введения и комм. В. В. Кривенький. Москва: РОССПЭН, 1999. 592 с.
3. Антонов-Овсиенко В. Записки о гражданской войне: в 4 т. Т.1. Москва: Высший военный редакционный совет, 1924. 271 с.
4. Антонов-Овсеенко В. Записки о гражданской войне: в 4 т. Т. 2. Москва, Ленинград: Госиздат. Отдел военной литературы, 1928. 298 с.
5. Антонов-Овсиенко В. Записки о гражданской войне: в 4 т. Т. 3. Москва, 1932. 350 с.
6. Антонов-Овсиенко В. Записки о гражданской войне: в 4 т. Т. 4. Москва, 1933. 351 с.
7. Аршинов П. Анархизм и диктатура пролетариата. *Анархизм. Pro Contro*. Санкт-Петербург: РХГА, 2015. С. 872-882.
8. Аршинов П. История махновского движения (1918–1921). Запорожье: Дикое Поле, 1995. 240 с.
9. Белаш А., Белаш В. Дороги Нестора Махно. Историческое повествование. Київ: РВЦ «Проза», 1993. 592 с.
10. Записки гуляйпільського анархіста Вольдемара Антоні / Упорядник В. Чоп. *Старожитності Південної України*. Вип. 15. Запоріжжя: Тандем–У, 2006. 136 с.
11. Крестьянская революция в России 1902–1922. Документы и материалы / Под ред. В. Данилова и Т. Шанина. Москва: Институт российской истории РАН, РОССПЭН, 2006. 944 с.

12. Кропоткин П. Хлеб и Воля. Современная наука и Анархия. Москва: Правда, 1990. 643 с.
13. Кропоткин П. Анархия, её философия, её идеал: Сочинения. Москва: Изд-во Эксмо, 2004. 864 с.
14. Кузьменко Г. Щоденник. *Березіль*. 1993. №3. С. 44-89.
15. Махно Н. Махновщина и ее вчерашние союзники-большевики. Париж: Библиотека махновца, 1928. 62 с.
16. Махно Н. На чужбине. Записки и статьи. 1923–1934 / Подборка и предисл. А. Скирда. Париж: Громада, 2004. 226 с.
17. Махно Н. Под ударами контрреволюции (апрель – июнь 1918 г.). *Сповідь анархіста*. Київ: Книга Роду, 2008. С. 237-402.
18. Махно Н. Русская революция на Украине (от марта 1917 г. – апрель 1918 г.). *Сповідь анархіста*. Київ: Книга Роду, 2008. С. 25-236.
19. Махно Н. Украинская революция (июль – декабрь 1918 г.). *Сповідь анархіста*. Київ: Книга Роду, 2008. С. 411-605.
20. Сорок дней в Гуляй-Поле: Воспоминания матушки Галины – жены батьки Махно. Москва: Альзар-Источник, 1990. 16 с.
21. Чубенко А. От террористической группы к повстанческому отряду. *Нестор Иванович Махно: Воспоминания, материалы и документы*. Київ: РИФ «Дзвін», 1991. С. 44-50.
22. Чубенко А. Убийство атамана Григорьева. *Нестор Иванович Махно: Воспоминания, материалы и документы*. Київ: РИФ «Дзвін», 1991. С. 63-67.
23. Чуднов М. Под черным знаменем: Записки анархиста. Москва: Мол. гвардия, 1930. 218 с.

Монографії та статті

24. Архірейський Д. Махновська веремія. Тернистий шлях Революційної повстанської армії України (махновців) 1918 – 1921 рр. Київ: Темпора, 2015. 294 с.

25. Бегей І. Теоретики і практики українського анархізму: Pro і Contra. *Освіта регіону*. 2014. Вип. 1-2. С. 26-39.
26. Боровик М. Анархістський рух в Україні 1917–1921 рр. *Український історичний журнал*. 1999. № 1. С. 3-17.
27. Верстюк В. Махновщина: селянський повстанський рух на Україні (1918–1921). Київ: Наук. думка, 1991. 368 с.
28. Волковинський В. Махно и его крах. Москва: Изд-во ВЗПИ, 1991. 247 с.
29. Волковинський В. Нестор Махно: звивисті стежки політичного авантюриста. 1989. 150 с.
30. Волковинський В. Нестор Махно: легенди та реальність. Київ: Перліт продакшн, 1994. 253 с.
31. Гарчев П., Гарчева П., Типаков В. Мемуари Нестора Махна як джерело з ідеології і практики махновщини. *Політична і військова діяльність Нестора Махна: матеріали науково-теоретичної конференції, 12–13 листопада 1998 р. Ч. 1*. Запоріжжя: «Просвіта», 1998. С. 43-51.
32. Горак В. Нестор Махно та Никифор Григор'єв – союзники й вороги в громадянській війні. URL: <https://storinka-m.kiev.ua/article.php?id=193> (дата звернення: 22.01.2019 р.).
33. Горак В. Повстанці отамана Григор'єва (серпень 1918 – серпень 1919рр.): Історичне дослідження. Фастів: Поліфаст, 1998. 224 с.
34. Гончарок М. Век воли: Русский анархизм и евреи (19 – 20 вв.). Иерусалим, 1996. 123 с.
35. Горев Б. Анархизм в России (от Бакунина до Махно). Москва: Молодая гвардия, 1930. 144 с.
36. Грациози А. Большевики и крестьянство на Украине, 1918–1919 годы: очерк о большевизмах, национал-социализмах и крестьянских восстаниях. Москва: Аиро-XX, 1997. 199 с.

37. Ермаков В. Махновщина: некоторые социально-бытовые аспекты повстанческого движения крестьян Украины. *Социологические исследования*. Москва, 1991. № 3. С. 76-86.
38. Ермаков В. Российский анархизм и анархисты: (Вторая половина XIX – конец XX веков). Санкт-Петербург: Нестор, 1996. 324 с.
39. Ермаков В. Российский анархизм: прошлое и настоящее. *Политическая демократия в историческом опыте России*. Челябинск, 1993. С. 129-136.
40. Канев С. Революция и анархизм: Из истории борьбы революционных демократов и большевиков против анархизма (1840–1917 гг.). Москва: Мысль, 1987. 328 с.
41. Корноухов Е. Борьба партии большевиков против анархизма в России. Москва: Политиздат, 1981. 192 с.
42. Кубанин М. Махновщина. Крестьянское движение в Степной Украине в годы гражданской войны. Ленинград: Прибой, 1927. 227 с.
43. Ситник О. Ідейно-політичний характер селянського анархізму в Україні 1917–1921 рр. *Гуржіївські історичні читання: Збірник наукових праць / Ред. кол.: В. Смолій, О. Гуржій, А. Морозов та ін. Черкаси: Вид. Чабаненко Ю., 2014. Вип. 7. С. 290-293.*
44. Скирда А. Нестор Махно, казак свободы (1888–1934). *Гражданская война и борьба за вольные советы в Украине. 1917–1921*. Париж: Громада, 2001. URL: <http://www.makhno.ru/lit/book4.php> (дата звернення: 22.01.2019 р.).
45. Тимощук А. Анархо-коммунистические формирования Н. Махно (сентябрь 1917 – август 1921). Симферополь: Таврия, 1996. 83 с.
46. Турченко Г. Махновський рух і українська ідея. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя: ЗНУ, 2017. Вип. 48. С. 92-97.
47. Шубин А. Анархистский социальный эксперимент. Украина и Испания. 1917–1939. Москва: ИВИ РАН, 1998. URL: <http://www.makhno.ru/lit/book2.php> (дата звернення: 23.01.2019 р.).

48. Шубин А. Анархия мать порядка. Между красными и белыми. Москва, 2005. 416 с.
49. Шубин А. Махно и махновское движение. Москва: МИК, 1998. 176 с.
50. Шубин А. Нестор Махно и национальный вопрос. *Община*. 1989. № 29. URL: <http://www.makhno.ru/st/57.php> (дата звернення: 23.01.2019 р.).
51. Шубин А. Махно и его время: О Великой революции и Гражданской войне 1917 – 1922 гг. в России и на Украине. Москва: Книжный дом «ЛИБРКОМ», 2013. 320 с.
52. Шумов С., Андреев А. Махновщина. Москва: ЭКСМО, 2005. 412 с.
53. Darch Colin. The Makhnovshchina, 1917–1921: Ideology, Nationalism, and Peasant Insurgency in Early 20th Century Ukraine. University of Bradford, 1994. URL: <https://ru.scribd.com/document/92002322/The-Makhnovshchina-1917-1921-ideology-nationalism-and-peasant-insurgency-in-early-twentieth-century-Ukraine-Colin-Major-Darch-1994> (дата звернення: 01.02.2019 р.)
54. Michael Palij. The Anarchism of Nestor Makhno, 1918–1921. An Aspect of the Ukrainian Revolution. Seattle, London: University of Washington Press, 1976. 428 p.
55. Volin (V. Eikhenbaum). The unknown revolution. London: Freedom Press, 1955. 756 p.

Довідкова література

56. Верстюк В. Махно (Міхненко) Нестор Іванович. Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол.: В. Смолій (голова) та ін.. Київ: Наукова думка, 2009. Т.6 : Ла–Мі. С. 560-562.
57. Волковинський В. Анархізм. Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол.: В. Смолій (голова) та ін.. Київ: Наукова думка, 2003. Т. 1: А–В. С. 76-77.

58. Волковинський В. Анархо-комуністи. Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол.: В. Смолій (голова) та ін.. Київ: Наукова думка, 2003. Т. 1: А–В. С. 77-78.

59. Волковинський В. Аршинов (Марін) Петро Андрійович. Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол.: В. Смолій (голова) та ін.. Київ: Наукова думка, 2003. Т. 1: А–В. С. 144.

60. Волковинський В. Білаш Віктор Федорович. Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол.: В. Смолій (голова) та ін.. Київ: Наукова думка, 2003. Т. 1: А–В. С. 274.